
Przegląd Środkowo-Wschodni

5/2020

Uniwersytet Warszawski
Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej

Przegląd Środkowo-Wschodni

Przegląd Środkowo-Wschodni

5/2020

Uniwersytet Warszawski
Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej

Warszawa 2020

Rada Naukowa

- CSc. Madina Alekseeva (*Российская академия наук*)
Joanna Gierowska-Kałaур (*Polska Akademia Nauk*)
Prof. dr hab. Jerzy Gordziejew (*Uniwersytet Jagielloński*)
CSc. CSc. Alexander Grishchenko (*Московский педагогический государственный университет, Российская академия наук*)
PhD Magnus Ilmjärv (*Tallinna Ülikool*)
Prof. dr hist. Ēriks Jēkabsons (*Latvijas Universitāte*)
Prof. PhDr. Peter Káša (*Prešovská univerzita v Prešove*)
dr hab. Jadwiga Kozłowska-Doda (*Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej*)
CSc. Roman Kyselov (*Національна академія наук України*)
doc. CSc. Andrei Liuby (*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт*)
dr Dangiras Mačiulis (*Lietuvos istorijos institutas*)
Prof. DSc. Viktor Moisiienko (*Житомирський державний університет імені Івана Франка*)
doc. dr Nataliya Nyagolova (*Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“*)
doc. CSc. Oksana Ostapchuk (*Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Российская академия наук*)
PhDr. Marek Příhoda, Ph.D. (*Univerzita Karlova*)
Dr. Roman Smolorz (*Universität zu Köln*)
doc. CSc. Andrii Smyrnov (*Національний університет „Острозька академія“*)

Recenzenci tomu

- Prof. Alena Liubaya (*Республіканські інститут вищої школи*)
CSc. Andrii Smyrnov (*Національний університет „Острозька академія“*)

Redakcja naukowa

- Jerzy Grzybowski – redaktor naczelny
Joanna Getka – z-ca redaktora naczelnego
Marzena Grzybowska – sekretarz redakcji
Monika Grącka
Katarzyna Karwowska
Joanna Kozłowska
Rostysław Kramar
Iwona Krycka-Michnowska
Marcin Niemojewski

Spis treści

ARTYKUŁY

Matteo Piccin, <i>Lieux de Mémoire na pograniczu polsko-ruskim: przypadek ziemi chełmskiej (po 1863 roku)</i>	9
Аляксандр Гужалоўскі, <i>Сталін у беларускай савецкай літаратуры</i>	45
Владимир Ляховский, Андрей Черникович, <i>Деятельность Белорусской торговой палаты в Украине в 1918 году</i>	87
Віктар Корбут, <i>Ідэнтычнасць жыхароў Мінска ў XIX – пачатку XX ст. у святле мемуарнай літаратуры</i>	127
Виктор Острога, <i>Белорусские таможенники в борьбе с контрабандой историко-культурных ценностей (1944–1991 гг.)</i>	169
Volodymyr Rutar, <i>Organizacja polskich sił zbrojnych podczas walk z Ukraińcami we Lwowie (1–21 listopada 1918 r.) według materiałów archiwalnych Wojskowego Biura Historycznego i Archiwum Akt Nowych</i>	193
Ігор Мрака, <i>Дезертирство серед українців у польському війську: мотиви, масштаби</i>	237
Олександр Коротаєв, <i>Всесоюзна спілка євангельських християн-баптистів (ВСЄХБ), як об'єкт оперативної розробки радянських спецслужб 1942–1948 рр.</i>	285
Mariola Korycka, <i>Kulturotwórcza rola Kościoła katolickiego na Wołyniu na przykładzie Parafii św. Antoniego w Korcu</i>	319

KOMUNIKATY

Вячаслаў Швед, <i>Варшаўскі перыяд жыцця Я. Ф. Карскага і лёс яго бібліятэкі</i>	347
Justyna Szlachta-Ignatowicz, „Muzeum ziemi ojczystej” (Heimatismuseum) <i>Siegfrieda Lenza jako opowieść o próbie ocalenia</i>	363
Maciej Huzarski, <i>Kulturoznawstwo ratownicze, czyli czego kulturoznawstwo Europy Środkowo-Wschodniej może nauczyć się od Ewy Domańskiej</i>	377

DOKUMENTY I MATERIAŁY

Людмила Слуцкая, «Христианская дипломатия» Шарля Кёне: <i>в поисках франко-литовского сближения</i>	397
---	-----

KRONIKA NAUKOWA

Андрэй Любы, <i>Беларуская гістарыяграфія Вялікага Княства Літоўскага на мяжы XX і XXI ст.: да 25-годдзя кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта</i>	421
Noty o Autorach	427

ARTYKUŁY

doi: 10.32612/uw.2543618X.2020.pp.9-43

Przegląd Środkowo-Wschodni, 5, 2020

ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20200501

Data przesłania: 31.07.2019

Data akceptacji: 20.10.2019

Matteo Piccin

Uniwersytet Warszawski

m.piccin@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-9147-4185

***Lieux de Mémoire* na pograniczu polsko-ruskim: przypadek ziemi chełmskiej (po 1863 roku)**

W artykule podjęto analizę procesu unarodowienia Rusinów ziemi chełmskiej w okresie po powstaniu styczniowym. Od lat 50. XIX w. intelektualiści rosyjscy o orientacji słowianoflisko-panslawistycznej zaczęli postrzegać wschodnie kresy Królestwa Polskiego jako rdzennie rosyjskie ziemie. Tereny te, na skutek unii brzeskiej, były przez kilka stuleci pod silnym wpływem kultury polskiej i wyznania rzymskokatolickiego. Poprzez stosowanie takich narzędzi jak: muzea, prasa i publikacje apologetyczne dla szkoły i dla ludu, świętowanie jubileuszy wydarzeń państwowych i cerkiewnych, wznoszenie zabytków, renowacje cerkwi w stylu bizantyńskim (*lieux de memoire*), władza rosyjska dążyła do unarodowienia miejscowej ludności ruskiej. Wszystko to miało na celu zakorzenienie tożsamości rosyjskiej i prawosławnej. Większość *lieux de memoire* została stworzona, wymyślona lub przerobiona, aby służyć państwu narodowemu. Owo „nostalgiczne doświadczenie” było sposobem kształtowania i kierowania świadomością historyczną. W ten sposób formowało się rosyjskie państwo narodowe, ustanawiające i legitymizujące się jako wielki proces odnowy oparty na pamięci i z niej stworzony. Wzjęcie intelektualistów i duchowieństwa działających na kresach imperium można przedstawić w kategorii prymordializmu, a więc założenia, wedle którego naród jest definiowany jako grupa oparta na *odwiecznej* wspólnotocie pochodzenia, religii i moralności, a także na przywiązaniu do ziemi ojców. Praktyka takiego nacjonalizmu peryferyjnego znacznie odbiegała od słynnej doktryny oficjalnej narodowości, sformułowanej przez Siergieja Uwarowa w latach 30. Żądania nacjonalistyczne z kresów imperium były z pewnością jednym z czynników, które doprowadziły do ewolucji polityki elit petersburskich w kierunku nacjonalizacji imperium Romanowów.

Słowa kluczowe: nostalgia, pamięć, nacjonalizm, Imperium rosyjskie, Królestwo Polskie

Chełmszczyzna, czy też ziemia chełmska, historyczna kraina Królestwa Polskiego, znajdowała się w drugiej połowie XIX w. na wschodnich krańcach guberni lubelskiej. Aż do upadku imperium rosyjskiego w 1915 r. był to teren konfliktu między urzędnikami carskimi a elitą polską i katolicką o narodowy status miejscowego ruskiego i greckokatolickiego chłopstwa. Począwszy od lat 50. XIX w. ziemie te uznawano za rdzennie (*ab origine*) rosyjskie – w optyce nacjonalizmu rosyjskiego¹ zostały one oderwane od pierwotnej rosyjskości i prawosławia przez trwającą kilka stuleci działalność polskiej szlachty i Kościoła katolickiego. Właśnie w tych latach, a szczególnie po powstaniu styczniowym, proces „zbierania” ziem ruskich zmienił swój charakter.

Podczas rozbiorów przyłączone do imperium rosyjskiego tereny wschodnie Rzeczypospolitej zostały uznane za ziemie „przywrócone” (*присоединенные, воссоединенные губернии*) jako niegdyś należące do *wotcziny* (dziedzicznej własności) książąt ruskich, w tym przypadku do księcia Daniela Romanowicza (XIII w.). Zwolennikiem poglądu o carze rosyjskim jako prawowitym władcy tych terenów był N.M. Karamzin² – oficjalny historiograf imperium, który usprawiedliwiał rozbiory Polski i przekonywał o słuszności utrzymania Królestwa Polskiego w granicach państwa rosyjskiego. W jego koncepcji podstawową rolę odgrywała kategoria więzi dynastycznej; dopiero później, pod wpływem ideologii słowianofilskiej, zaczęto spoglądać na kresy zachodnie imperium

---

¹Nawiązujemy tu do teorii „prymordializmu”, wedle którego „[n]aród jest definiowany jako unikalna, spójna, wieczna i niezmienna grupa psychiczno-społeczna [...], oparta na wspólnocie pochodzenia, religii i moralności, a także na przywiązaniu do ziemi ojców”, M. Łuczewski, *Odwieczny naród. Polak i katolik w Żmiejce*, WN UMK, Toruń 2012, s. 87.

²Szerzej na ten temat zob. M. Piccin, *Geografie wyobrażone rosyjskiego nacjonalizmu: gubernie zachodnie Imperium i „Ruś Chełmska” między tradycją a nowoczesnością myśli narodowej*, [w:] *Przypominać zapomniane, odkrywać nieznanne. Polskie losy – Kościół – Syberia – Rosja (XIX-XX w.): studia ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Niebelskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. nauk. Anna Barańska, Lublin 2019, s. 205-224; o Karamzinie por. np. M. Dąbrowska, P. Głuszkowski (red.), *Mikołaj Karamzin i jego czasy*, „Studia Rossica” XXIV/2017.

jako ziemie zamieszkiwane przez Rusinów, czyli ludność wschodniosłowiańską i (niegdyś) prawosławną. Jednym z podstawowych założeń narracji rosyjskiego nacjonalizmu była więc konieczność „przywrócenia” Rusinowi – tj. ruskiemu chłopu – świadomości rosyjsko-prawosławnej. Sprzyjającą okazją do urzeczywistnienia tego zamierzenia stało się powstanie styczniowe, które urzędnikom i intelektualistom rosyjskim pozwoliło odkryć etnografię tych terenów. Po zlikwidowaniu w 1839 r. diecezji greckokatolickich na Litwie i Białorusi, w 1875 r. doszło do kasaty chełmskiej diecezji greckokatolickiej, czyli ostatniej pozostałości Unii w imperium. Przyczyny i skutki tego wydarzenia, jak i późniejszego aktu o tolerancji z 1905 r., który spowodował, że byli unicy wybrali masowo przejście do Kościoła katolickiego, zostały już szeroko omówione³. W dużo mniejszym stopniu uwagę badaczy przyciągało zjawisko rusyfikacji (*unarodowienia*) miejscowej ludności, będące częścią szeroko zakrojonego programu reform, wprowadzonych przez rząd carski w Królestwie Polskim po 1863 r., którym przyświecał cel „tworzenia Rosjan” w wymiarze etnowyznaniowym na obszarze ziemi chełmskiej.

W moim przekonaniu ów proces *unarodowienia* można (i trzeba) interpretować w kategoriach prymitywistycznej tęsknoty za wyidealizowaną przeszłością (w tym przypadku za prawosławną Rusią). Wedle ideologów tej koncepcji, element polski (szlachecki) i katolicki naruszył pierwotną równowagę państwową i religijną na dawnej Rusi. Urzędnicy rosyjscy, zaangażowani w reformy po powstaniu styczniowym, kierowali się więc ideą pamięci o dawnych czasach, stanowiącą w ich mniemaniu fundament, na którym miała opierać się identyfikacja człon-

---

³ Th.R. Weeks, *The «End» of the Uniate Church in Russia: The Vossoedinenie of 1875*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 44(1)/1996, s. 28–40; A. Szabaciuk, „Rosyjski Ulster”. *Kwestia chełmska w polityce imperialnej Rosji w latach 1863–1915*, Wydawnictwo KUL, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej Lublin 2013; M. Piccin, *La politica etno-confessionale zarista nel Regno di Polonia: la questione uniate di Cholm come esempio di nation-building russo (1831–1912)*, PhD Dissertation, Università Ca' Foscari di Venezia, Venezia 2011.

Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej istnieje od 2001 roku na Uniwersytecie Warszawskim. Jednostka powstała z myślą o prowadzeniu badań nad regionem Europy Środkowo-Wschodniej, obejmującym takie kraje, jak: Polska, Białoruś, Czechy, Litwa, Niemcy i Austria, Rosja, Słowacja, Ukraina. Katedra posiada również własną koncepcję studiów na kierunku „Kulturoznawstwo Europy Środkowo-Wschodniej”, mającą zapewnić studentom gruntowną i wszechstronną wiedzę w zakresie języków, historii, kultury i sztuki danego regionu. Misją Katedry jest dążenie do coraz pełniejszego i prawdziwszego rozumienia sytuacji interkulturowej w regionie w ujęciu historycznym i współczesnym.

Więcej informacji na stronie: www.ksi.uw.edu.pl

